

Kitap Değerlendirmesi: Susan Ashbrook Harvey, *Ministries of Song: Women's Voices in Ancient Syriac Christianity* (Berkeley: University of California Press, 2025)

Review of *Ministries of Song: Women's Voices in Ancient Syriac Christianity* by Susan Ashbrook Harvey (Berkeley: University of California Press, 2025)

Hasan Hüseyin Değerli
University of Iowa
Religious Studies
Doktora Öğrencisi
Amerika Birleşik Devletleri

Kitap Değerlendirmesi
Book Review

Geliş : 29.01.2026

Kabul : 07.05.2026

Yayın : 30.06.2026

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

Susan Ashbrook Harvey'in *Ministries of Song: Women's Voices in Ancient Syriac Christianity* (2025) isimli çalışması, Süryani Hıristiyanlığında kadınların litürjik konumunu merkeze almakla birlikte, geç antik toplum yapıları ile ibadet pratiklerini ele alır. Bu çerçevede, toplumsal cinsiyet ve duyuşal deneyim tartışmalarını da kapsar. Harvey, Sebastian Brock ve Frances Young'a ithaf ettiği bu eserinde, Süryani Hıristiyanlığını Yunanca ve Latince gelenekler gibi kendine özgü litürjik ve pedagojik yapılarıyla Hıristiyanlığın teşekkül sürecinde önemli bir referans noktası olarak yorumlar.

Kitabın literatüre en belirgin katkısı, erken Hıristiyanlıkta kadınların dinî rolüne ilişkin yerleşik yaklaşımları yeniden değerlendirmiş olmasıdır. Mevcut literatür, kadınları çoğu zaman istisnai azizler, aristokrat koruyucular ya da manastır içi aktörler olarak tanımlar. Bu yaklaşım onların dinî otoritelerini sınırlamakta ve hatta sembolik bir işleve indirgemektedir. Harvey ise hâkim görüşün ötesine geçerek kadınların özellikle koro hâlinde icra ettikleri ilahiler aracılığıyla doktrinel öğretim, ahlaki formasyon ve toplumsal hafıza üretiminde belirleyici bir rol üstlendiklerini gösterir. Böylece kadınların litürjik katılımını erken Hıristiyan topluluklarının işleyişini belirleyen bir unsur olarak yeniden konumlandırır. Yazarın, kadınların dinî ve toplumsal konumlarını yeniden okuması, kadın çalışmaları tarihiyle sınırlı kalmayarak geç antik dönem Hıristiyanlık araştırmalarının kavramsal çerçevesine de önemli bir katkı sunar. Harvey'in bu eseri dinî otoritenin tek başına ruhbanlık, hiyerarşi ve kurumsal makamlar üzerinden tanımlanabileceği yönündeki yerleşik modeli sorgulamaktadır. Onun önerdiği çerçevede otorite, kamusal olarak iştirilen, tekrarlanan ve cemaat tarafından tanınan bir pratik olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda litürjik performans, özellikle de kadın korolarının ilahi icrası, otoritenin üretildiği ve dolaşıma girdiği bir alan hâline gelir.

Daha dikkat çekici olan ise Harvey'in farklı araştırma geleneklerini aynı tartışma zemini içinde bir araya getirmesidir. Öncelikle Süryani Hıristiyanlığı araştırmalarında belirleyici olan filolojik ve metni esas alan yaklaşımı temsil eden çalışmalar (özellikle Sebastian Brock çizgisi), Süryani ilahi geleneğini büyük ölçüde edebi ve teolojik bir üretim olarak ele almıştır. Harvey ise odağı metinden performansa kaydırarak ilahilerin ancak icra edildikleri bağlam içinde anlam kazandığını gösterir. Benzer biçimde Peter Brown ve onu izleyen geç antik dönem sosyal tarihçiliği gündelik dindarlık ve pratiklere dikkat çekmiş olsa da litürjyi çoğu zaman ikincil bir alan olarak değerlendirmiştir. Harvey için litürji, toplumsal düzenin üretildiği temel eğitim alanlarından biridir. Kadın ve toplumsal cinsiyet tarihi literatüründe ise kadınların dinî rolü sıklıkla “marjinal”, “sınırlı” ya da “temsili” kategoriler içinde değerlendirilmiştir (s. 9–21, 44–49). Harvey bu çerçevenin dışına çıkarak kadınların özellikle koro performansı aracılığıyla doktrinel ve ahlaki otorite ürettiklerini ileri sürer. Litürji çalışmalarında hâkim olan metin merkezli yaklaşımlara karşılık ritüel, beden ve mekânın birlikte işlediği performatif bir model önerir. Yazarın bu iddiası son olarak duyu çalışmalarıyla da kesişerek sesin salt estetik bir unsur olmanın ötesinde, tarihsel bilgi üretiminin kurucu bir bileşeni olduğunu vurgulamaktadır. Harvey, Hıristiyan topluluklarının ortak hafızasının tekrar edilen ilahiler ve ritüel ses düzeni içinde biçimlendiğini gösterir.

Bu noktada Harvey meseleyi daha önce geliştirdiği duysal analiz hattı üzerinden yeniden kurar. Özellikle *Scenting Salvation: Ancient Christianity and the Olfactory Imagination* (2006)¹ adlı eserinde erken Hıristiyanlıkta koku duyusunun teolojik ve ritüel anlam üretimindeki rolünü inceleyerek dinî deneyimin metin ve doktrinin yanı sıra duysal pratikler aracılığıyla da kurulduğunu göstermiştir. *Ministries of Song* bu çizgiyi sürdürür ve sesi hem litürjik performansın hem de cemaat hafızası ve otorite üretiminin merkezine yerleştirir. Bu devamlılık Harvey'in çalışmalarının, erken Hıristiyanlıkta duysal deneyime yönelik daha geniş bir araştırma kapsamında okunmasına imkân tanır.

Kitabın alana bir diğer önemli katkısı, litürjyi tarih yazımı açısından yeniden düşünmeye davet etmesidir. Harvey litürjyi dar anlamda ayin düzeni ya da metinler bütünü olarak ele almaz. Ona göre litürji toplumsal hafızayı şekillendiren, duyguyu disipline eden ve ahlaki davranışı yönlendiren bir pedagojik sistemdir. İlahiler, içerikleriyle sınırlı kalmayıp, seslendirme pratikleri içinde cemaatin inanç dünyasını dönüştüren bir rol üstlenir. Harvey'in okumasında litürji, erken Hıristiyan topluluklarının nasıl öğrendiğini ve ortak bir dinî hafıza oluşturduğunu takip edebileceğimiz başlıca alanlardan biridir.

Son olarak, *Ministries of Song* Süryani kadın korolarına dair dağınık ve parçalı verileri ilk kez bütüncül bir bakış açısıyla ele alması bakımından da dikkat çekicidir. Bu çalışma olmasaydı, söz konusu korolar ya münferit referanslar olarak kalacak ya da daha geniş litürji tarihleri içinde tali bir unsur olarak görülmeyle devam edecekti. Harvey bu problemi sistematik biçimde analiz ederek erken Hıristiyanlığın işleyişine dair mevcut bilgi durumunu önemli ölçüde genişletmiştir.

¹ Susan Ashbrook Harvey, *Scenting Salvation: Ancient Christianity and the Olfactory Imagination: Ancient Christianity and the Olfactory Imagination* (Berkeley: University of California Press, 2006).

Kitabın özgün iddiası, Süryani Kilisesi'nde ilahi icra eden kadınları ikincil figürler olmanın ötesinde, anlam üretici özneler olarak tanımlıyor olmasıdır. Harvey kadınların kilisedeki varlığını vurgulamakla dinî otoritenin gündelik hayatta ne şekilde işlediğini, nasıl icra edildiğini ve ne derece kabul gördüğünü sorgular. Harvey, litürjiyi bir “toplumsal hafıza” (social memory) ekseninde tartışmaktadır. Litürji belleği eğiten, duyguyu disipline eden, ahlakı biçimlendiren bir sistemdir (s. 55). Harvey'in vurguladığı üzere Süryani Hıristiyanlığın şekillenmesinde inanç öğeleri kadar tekrar tekrar duyulan ilahilerin de belirleyici bir rolü vardır.

Eser, giriş ve sonuç ile birlikte toplam altı ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Harvey, çalışmanın temel sorunsalını “unutulmuş bir tarih” olarak tanımlar ve Süryani Hıristiyanlığında kadın sesinin litürjik ve toplumsal işlevine dair metodolojik çerçevesini ortaya koyar. Birinci bölüm (*Singing Voices: Women's Ministry, Women's Authority*), kadınların litürjik hizmet içindeki konumunu ve otoritenin nasıl üretildiğini tartışır. İkinci bölüm (*Singing Women: Portraits and Meanings*), kadın sesinin teolojik ve sembolik anlamlarını, özellikle Aziz Efrem ve Yakup'un (Jacob of Sarug) metinleri üzerinden inceler. Üçüncü bölüm (*Singing Voices, Voices Sung: Performance, Genre, Biblical Models*), litürjik performansın mekânsal, bedensel ve işitsel boyutlarını ele alarak anlamın nasıl üretildiğini analiz eder. Dördüncü bölümde (*Voices Sung: Women's Voices in Contextual Narratives*), kutsal metin anlatılarının ilahiler aracılığıyla yeniden kurgulandığı ve özellikle kadın figürler üzerinden ahlaki söylemin inşa edildiği gösterilir. Beşinci bölüm ise (*Singing Voices: Women Among the Assembly*) kadınları yalnızca koro üyeleri olarak değil, cemaatin bir parçası şeklinde ele alarak onların litürjik ve kamusal alandaki rollerini genişletmektedir. Altıncı bölüm (*Models for Laity, Models for Faith*), litürjik anlatıların bireysel ve toplumsal öznellik üzerindeki etkisini tartışır. Kitap kısa bir epilog ve ardından gelen son söz (afterword) ile tamamlanarak hem tarihsel süreklilik hem de güncel yansımalar üzerine değerlendirmeler sunar.

Harvey, ilk bölümden itibaren otoritenin yalnızca ruhbanlık ve kurumsal makamlar üzerinden tanımlanabileceği yönündeki yerleşik varsayımı sorgular. Efrem'in Nusaybin ve Urfâdaki kadın korolarına dair tanıklığına dayanan bu yeniden okuma, kadınların litürjik rollerini dördüncü yüzyıldaki pedagojik zorunluluklar çerçevesinde yorumlar. Konstantin sonrası Hıristiyanlığın hızlı yayılışı, kiliseleri tüm nüfusları eğitmeye zorlamıştır. Bu bağlamda Harvey'in ifadesiyle, “litürji, kelimenin tam anlamıyla kilisenin okulu konumuna gelmiştir” (s. 13). Koro hâlinde icra edilmesi, akılda kalıcı ve duygusal olarak etkili olması nedeniyle ilahiler, öğretimin en güçlü aracına dönüşmüştür. Kadın koroları bu görevi pedagojik bir sorumluluk olarak üstlenmiştir.

Harvey, kavramsal açıdan kilisenin dinî otoritesini yeniden tanımlar. Otorite kilisenin hiyerarşisiyle sınırlı değildir. Aksine “başkaları tarafından meşru görülen, ahlaki bir ağırlığı olan ve kolektif tarafından onaylanan nitelikte bir anlama sahiptir” (s. 9). Süryani Hıristiyanlığında otorite bu anlamda soyut ya da bürokratik bir yetkinin ötesinde kamusal, işitsel ve toplumsal olarak onaylanan bir olgudur. Bu yaklaşım kadınların erken Hıristiyanlıktaki konumuna ilişkin tartışmaları domine eden ruhbanlık–marjinalite (ordination and marginality) ikiliğini aşmayı mümkün kılar. Süryani dünyasında otorite, hukuktan önce ritüeldir ve pratikte yaşananlar hüküm olarak karşımıza çıkar. Harvey, modern araştırmaların, kuralları ve ruhban sınıfını adeta

otoritenin temel yapıları olarak üstün tuttuğunu ve bu yolla henüz kurumsallaşmamış geç antik yapıları da geriye doğru bir projeksiyon yöntemiyle gözlemlediğini ifade eder (s. 14–15). Zira dinî öğretilerde esas belirleyici olan düzenli icra edilen ilahiler ve cemaatin bunları içselleştirmesidir. Bu yorum erken Hıristiyanlıkta otoriteyi esasen ruhanlık ve kurumsal yapı üzerinden tanımlayan hâkim tarih yazımıyla açık bir ayrışma göstermektedir. Harvey'in önerdiği modelde otorite, kilise hiyerarşisinden önce, sesli icralar ve cemaat kimliği üzerinden kurulur.

Kadın koroları, sırf Süryanilere özgü bir ritüel değil, tüm Doğu Akdeniz'de yaygın olan bir dinî pratiktir. Yunan, Roma ve Yahudi geleneklerinde kadınlardan oluşan korolar ritüel düzenin kurulmasında, kolektif hafızanın aktarılmasında ve ahlaki duyarlılıkların biçimlenmesinde merkezi bir işleve sahiptir (s. 14–17). İlahi söylemek pedagojik bir yöntemdir. O zamana kadar kadın sesi kaygı uyandıran bir alandı ve algısal olarak kutsallık ile günah (scandal) arasında gidip gelmekteydi. Harvey, Hıristiyan savunucularının (apolojist) Greko-Romen pagan dinî pratiklerini itibarsızlaştırmak için pagan kadınların ritüellerde seslerini kullanmasını cinsiyetçi bir bakış açısıyla değerlendirdiklerini iddia eder (s. 18–21). Bu polemikğin bizatihi kendisi bile kadınların dinî törenlerde ilahi söylemesinin ne derece etkili olduğunu ve kamusal bir anlam ifade ettiğini göstermektedir.

Süryaniler ayrıca kadın koro hizmetini kilise hiyerarşisi içinde kurumsal hâle getirmiştir. Ahdin Kızları (*bnat kyama*) ne manastıra kapatılmış rahibeler ne de sıradan dindarlardır. Onlar eğitilmiş, kilise tarafından desteklenen ve yerel cemaatlerle birlikte hareket eden kişilerden oluşur. (s. 23–29). Temel litürjik görevleri Mezmurları ve *Efrem'in madraşa'sını* (ilahiler) söylemektir. Harvey'e göre, beşinci yüzyıl *Rabbula Kanonları*'nda Ahdin Kızları hem ayini yöneten hem de söyledikleri ilahiler aracılığıyla toplumu biçimlendiren öğretmenlerdir (s. 29). Ev içi hizmetten ve ekonomik meşgaleden muaf tutulmaları, ibadet ve öğretim faaliyetlerine tam anlamıyla yoğunlaşabilmelerini sağlamak amacı taşımıştır. Kadınların sesleri eğitici ve yönlendirici bir role sahiptir.

İkinci bölümde yazar, kadın sesine yüklenen sembolik ve teolojik anlamları derinleştirir. Süryani gelenekte kadınlar, sesleriyle anlam üreten ana unsurlardır. Kadın sesi düzenin ya da düzensizliğin, kutsallığın ya da günaha düşmenin, asketik yetkinliğin ya da ahlaki zafiyetin göstergesidir (s. 44). Efrem'in ilahilerinde kadın sesi bazen tövbenin ve kurtuluşun taşıyıcısı olarak yüceltilirken bazen de baştan çıkarıcılık ve düzensizlik korkusuyla ilişkilendirilir. Harvey'in dikkat çektiği üzere, kadın sesine yönelik bu çift yönlü yaklaşım Süryani toplumunda ahlaki sınırların ses üzerinden tartışıldığını göstermektedir. Kadın koroları kurtuluşun tam merkezinde yer alır. Kiliseyi mücevherli bir taç olarak kurguladığı bu anlatıda her toplumsal grubun sunduğu ayin odaklı bir ilahi lütuf vardır. Bakireler aracılığıyla vücut bulan bu lütuf ilahilerdir (*madraşe*) (s. 45). Bu nedenle onların ilahi söylemesi dini ayakta tutan bir öğretim pratiğidir.

Harvey ilahi söyleyen kadınları Meryem'e benzetir. Meryem iftiraya karşı onurunu savunmakta, kendisine ithaf edilen günahlarla yüzleşmekte ve Havva'nın lanetinin tersine çevrildiğini ispatlamaktadır. Kadın koroları bu ilahileri icra ettiklerinde, Meryem'e ilişkin teolojik anlatıyı dile getirirken aynı zamanda kendi dinî ve toplumsal konumlarını da sesli biçimde ifade ederler. Onlar da Meryem gibi yanlış anlaşılma, ahlaken denetime maruz kalmış, fakat Mesih

tarafından kutsanmışlardır (s. 48–49). Litürjik ilahiler burada toplumsal düzene karşı yeni bir direniş teolojisine (theology of resistance) dönüşmüştür. Yakup bu vizyonu daha da keskinleştirerek *Mor Efrem Üzerine* vaazında (*homily*) kadınları açıkça öğretmen (*mal'fanyasa*) olarak adlandırır ve onlara doktriner bir konum kazandırır (s. 51–52). Ayrıca Pavlus'un kadınlara kilise ayinlerinde sessiz kalmalarını öğütlediği pasajı (1. Korintliler 14:34) yeniden yorumlayarak kadınların susmasını, Âdem ve Hava ile başlayan cennetten kovulmaya (the fallen dispensation); kadınların sesini ise Mesih'le başlayan kurtuluş düzenine benzetir. "Senin öğretin yeni bir dünyaya işaret ediyor, çünkü krallıkta kadınlar ve erkekler eşittir" der (s. 52). Bu sayede kadın koroları, eskatolojik geleceğin şimdide duyulan sesleri olur. Bu vurgu, kadınların yalnızca sembolik figürler olarak ele alındığı önceki okumalarla belirgin bir mesafe oluşturur.

Üçüncü bölümde Harvey, kurumsal yapıların tarihinden ilahi icrasının canlı dünyasına yönelmektedir. Litürjik anlam, beden, mekân ve sesin birlikte işlediği bir süreçte oluşur. Harvey bunu özellikle performans üzerinden gösterir. Kimin ilahi söylediği, nerede durduğu, sesini nasıl kullandığı ve ritüel düzen içindeki yeri, litürjik anlamın ayrılmaz parçalarıdır (s. 71–72). Harvey'in özellikle gece ayinleri ve rölik alaylarına (relic processions) ilişkin örnekleri, ilahi icrasının yalnızca ibadetin bir parçası olmadığını, cemaatin hangi duygularla hareket edeceğini belirleyen ortak bir ritim oluşturduğunu göstermektedir (s. 72–74). Zira ilahiler zamanı doldurur, belleği eğitir, duyguyu yapılandırır ve davranışı biçimlendirir (s. 78–79). Kilise mimarisindeki bu işitsel atmosferin merkezinde kutsal metinlerin okunduğu ve öğretildiği platform olan *bema* yer alır (s. 75–76). Kadın korolarının *bema* çevresindeki konumu, onların cemaat tarafından hem görülen hem işitilen kişiler olduğunu gösterir. Bu mekânsal yakınlık kadınların litürjik otoritesini görünür kılan ritüel düzenin bir parçasıdır. Süryani kaynakları kadın korolarını özellikle açık alanlardaki alaylarda "yüksek sesli", "cesur" ve "gürleyen" sesler olarak betimler (s. 77–78). Bu güçlü ses sadece bir ibadeti yerine getirmekle kalmaz, aynı zamanda dinî bir mücadele aracına dönüşür. Bu noktada metin farklı bir yön açar. Alternatif olarak anlam, ses, beden ve mekânın birlikte işlediği bir süreç içinde üretilir.

Dördüncü bölüm özellikle önemlidir çünkü Harvey burada kadın sesini kutsal metnin anlamını yeniden şekillendiren yorumlayıcı bir güç olarak ele almaktadır. Litürji otorite, toplumsal cinsiyet ve tövbenin ses yoluyla sürekli yeniden tanımlandığı bir zemindir. "Bağlamsal anlatılar" (contextual narratives) çerçevesinde Kutsal Kitap hikâyeleri ilahilerle yeniden seslendirilir. Özellikle kadınlara atfedilen monologlar ve diyaloglar ahlaki yönlendirme ve eleştiriler üretir. Efrem'in *Doğuş İlahileri* (Nativity hymns) ise Kutsal Kitap'taki "günahkâr analar" (scandalous foremothers) figürlerini cesaret ve kurtuluşun öznesi olarak yeniden yorumlar (s. 101–104).

Beşinci bölüm sıradan kadınların, eşlerin, dulların, kızların, kölelerin ve yoksulların kilise ayinlerinde etkin aktörler olduğunu öne çıkarmaktadır. Litürji "bileşik bir olay"dır (composite event) ve geçerli olabilmesi için tüm sınıfların sesleri gereklidir (s. 128–130). Harvey burada cemaat fikrine güçlü bir teolojik anlam yükler. Süryani Hristiyanlara göre cemaat, kozmik düzeni yansıtır ve herkesin birlikte ilahi söylemesi yaratılışın dengesini korur (s. 130–132). Bu nedenle kadın sesi zorunludur. İbadetin her aşamasına yayılan bu sesler, halkın "Âmin"leri ve alkışlarıyla birlikte kilise otoritesini ritüel olarak onaylar (s. 128; 133–134). Bu perspektif, geç antik dönem

sosyal tarih çalışmalarında sıklıkla geri planda kalan laik tutumu görünür kılmakta ve litürjinin kamusal hayatla kurduğu ilişkiyi yeniden düşünmeyi mümkün kılmaktadır.

Altıncı bölümde litürjinin öznelik olgusunun nasıl inşa edildiği anlatılmaktadır. Kutsal Kitap sesle öğrenilir; figürler ise duymaya dayalı ahlaki senaryolardır (sonic moral scripts) (s. 157–158). Dinlemek başlı başına biçimlendiricidir (s. 158–160). Mesela, Luka 7'deki günahkâr kadın anlatısı tövbenin herkesi kapsayan bedensel bir eylem olduğunu öğretir (s. 160–162). Felaket zamanlarında ağıt yakan kadınlar inananlara adeta merhem olur, onları iyileştirir (s. 176–177). Harvey kitabını bitirirken konunun önemine tekrar dikkat çekerek erken dönem Hıristiyan kadınlarına dair günümüze yeteri kadar belge ulaşmamasının, onların var olmadığı anlamına gelmediğini vurgular. Birçok kez ifade ettiği üzere, “kanıtların sayıca azalması, kadınların yokluğunu değil, onlara yönelik akademik ilginin ortadan kaybolduğunu gösterir” (s. 196–197). Kadınların sesi dışlandığında hem kadınların konumu hem de Hıristiyanlığın kendisi yanlış anlaşılır. Çünkü Hıristiyanlık metinlerden çok ses, tekrar ve ezgiyle inşa edilmiştir. Bu yönüyle Harvey'in yaklaşımı, duyu çalışmaları literatürüne de temas ederek işitmenin ve tekrarın ahlak üreten bir özne olduğunu gösterir.

Bununla birlikte çalışmanın bazı metodolojik sınırlılıkları da göz ardı edilmemelidir. Harvey'in analizi büyük ölçüde erkekler tarafından kaleme alınmış ritüel, vaaz türü ve kanon metinlerine dayanır. Bu durum kadınların doğrudan öznel deneyimlerine erişimi sınırlamaktadır. Yazar bu sorunun farkında olarak “sesin izini sürme” yöntemiyle bu boşluğu aşmaya çalışsa da elde edilen sonuçların kaçınılmaz olarak temsili olduğu kabul edilmelidir. Ayrıca eser Süryani geleneğini merkeze alırken, Yunanca ve Latince Hıristiyanlık literatürünü ele alan sistematik bir yöntem sunmaz. Bu da özellikle karşılaştırmalı litürji ve toplumsal tarih çalışmaları açısından geliştirilebilecek bir alan bırakmaktadır.

Tüm bu değerlendirmelerin yanında çalışmanın tartışmaya açtığı meseleler üç noktada daha net bir açıklama gerektirmektedir. Kitap, kadın korolarının kilise içerisindeki ayinler ve eğitim modelleri aracılığıyla üstlendikleri otoriteyi açık şekilde ortaya koymaktadır. Fakat bu otoritenin yerel kilise yapıları ve farklı Süryani bölgeler içindeki yerini aydınlatma konusunda sınırlı kalmıştır. Mesela *Rabbula Kanonları*'nda Ahdin Kızları'nın güvenliği, maddi olarak desteklenmesi ve öğretim görevlerinin açıkça tanımlanması, onların kurumsal konumuna dair önemli detaylar sunar (s. 23–29). Benzer biçimde Efrem'in kadın korolarını heretik gruplara karşı savaş birlikleri olarak tasvir etmesi (s. 14–17), bu grupların hem ritüel icrada hem de dinî öğreti anlamındaki rollerini göstermektedir (s. 32–33). Buna rağmen, söz konusu otoritenin yerel piskoposluk yapılarıyla nasıl ilişkilendiği, eğitim alanındaki etkisinin hangi yollarla ortaya çıktığı ve bu etkinin toplumsal düzeyde nasıl işlediği kitapta ayrıntılı biçimde ele alınmamaktadır. Son olarak Harvey, kadınların ayinlerdeki konumunu güçlü biçimde ortaya koysa da bu alanı belirleyen ataerkil sınırlar çalışmada daha arka planda kalmaktadır. Mesela Yakup'un kadın figürlerini konuşan ve öğreten kişiler olarak öne çıkarması dikkat çekicidir (s. 113–115). Fakat Harvey, onun erkek bir yazar olarak konumu ve bunun tarihsel etkileri üzerinde durmaz. Benzer şekilde Afrahat ve Narsai'nin Havva merkezli suç söylemini sürdürmesi, kadın otoritesine yönelik sınırların devam ettiğini göstermektedir (s. 116–117). Ayrıca kadınların ayinlerdeki

meşruiyetinin çoğunlukla bakirelik, asketik yaşam ve Meryem modeliyle ilişkilendirilmesi de (s. 46–49; 51–52) bu kabulün belirli koşullara bağlı kaldığını düşündürmektedir.

Yine de bu sınırlılıklar kitabın temel katkısını gölgelemez. *Ministries of Song*, Süryani Hıristiyanlığı erken Hıristiyanlık tarihinin çerperinden çıkararak daha merkezi bir konuma taşır. Litürjiyi teolojik içerikle sınırlamayıp toplumsal gerçeklikle yakından ilişkili bir alan olarak değerlendiren bu yaklaşım geç antik dönem çalışmalarına yeni bir metodolojik yön kazandırır.

Sonuç olarak Harvey'in çalışması, erken Hıristiyanlık tarihini yalnızca konsiller ve doktrin tartışmaları üzerinden değil, birlikte söylenen ilahiler, tekrar eden ritüeller ve cemaat içinde yankılanan sesler üzerinden okumayı önerir. Bu yönüyle kitap, Süryani dünyasını geç antik Hıristiyanlığın kenarında duran yerel bir gelenek olmaktan çıkarıp, dinî deneyimin nasıl üretildiğini gösteren merkezî örneklerden biri hâline getirir. Litürjiyi basitçe ibadet düzeni olarak değil, cemaatin eğitildiği ve dinî bilginin paylaşıldığı ve yeniden işlendiği bir mecra olarak ele almasıyla dinler tarihi için güçlü bir başvuru kaynağıdır. Geç antik dönem araştırmalarına dair, din anlayışındaki dönüşümü konsiller ve doktrin tartışmalarına ilave olarak ilahi söyleme, tekrar ve kolektif katılım gibi gündelik icra biçimleri merkezinde yeni bir okuma önerir. Erken Hıristiyanlık ve patristik çalışmaları açısından, teolojinin ses, mekân ve icra düzeni içinde şekillendiğini kanıtlar niteliktedir. Kadın ve cinsiyet çalışmalarına ise kadınların dinî yaşamdaki yerini temsil tartışmasının ötesine taşıyarak onların düzenli koro icrası içindeki öğretici rollerini öne çıkarmak suretiyle önemli bir katkı sağlar. Bu yaklaşım, feminist teolojik düzlemde kadınların dinî bilginin üretimi ve aktarımındaki etkinliğini doğrudan görünür kılar. Litürjiyi topluca icra edilen ve paylaşmaya dayalı bir pratik olarak ele alması ile aidiyetin ve grup kimliğinin nasıl kurulduğunu göstermesi açısından din sosyolojisine de yeni bir araştırma konusu kazandırır. Duyu çalışmaları literatürüyle temas ettiği noktada ise çalışma, dinî deneyimin işitme, sesin mekânsal yayılımı ve bedeninin icraya iştirak biçimleri üzerinden kurulduğunu ortaya koyar. Ses burada önemli bir rol oynar. Bu nokta kitap boyunca farklı örneklerle tekrar karşımıza çıkar.

Kaynakça

Ashbrook Harvey, Susan. *Ministries of Song: Women's Voices in Ancient Syriac Christianity*. Berkeley: University of California Press, 2025.

Ashbrook Harvey, Susan. *Scenting Salvation: Ancient Christianity and the Olfactory Imagination: Ancient Christianity and the Olfactory Imagination*. Berkeley: University of California Press, 2006.